

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА ТАКТИКИ В СУДОВОМУ ДИСКУРСІ

Пропоноване дослідження присвячене проблемі функціонально-семантичної структури судового дискурсу, а саме систематизації та аналізу комунікативних стратегій і тактик учасників судового процесу, що вживаються в мові з метою переконання аудиторії в правоті своєї думки. Робота виконана на матеріалі англійської і української мов. Типологічно загальною межею для двох неблизькоспоріднених мов є використання специфічних комунікативних стратегій і тактик в судовій риторичі, які формують жанр судового дискурсу.

Ключові слова: *судовий дискурс, комунікативні стратегії, комунікативні тактики, переконання.*

Настоящее исследование посвящено проблеме функционально-семантической структуры судебного дискурса, а именно систематизации и анализу коммуникативных стратегий и тактик, употребляемых в речи участников судебного процесса с целью убеждения аудитории в правоте своего мнения. Работа выполнена на материале английского и украинского языков. Типологически общей чертой для двух неблизкородственных языков является использование специфических коммуникативных стратегий и тактик в судебной риторике, которые формируют жанр судебного дискурса.

Ключевые слова: *судебный дискурс, коммуникативные стратегии, коммуникативные тактики, убеждение.*

The given research is devoted to the problem of judicial discourse functional and semantic structure, namely systematization and analysis of the communicative strategies and tactics used in the speech of trial's participants, which are used in a language with the purpose of convincing the audience in the rightness of the opinion.. The work is performed on the material of the English and Ukrainian languages. The typologically common feature for the two not closely related languages is the use of specific communicative strategies and tactics in judicial rhetoric which form a genre of a judicial discourse.

Key words: *judicial discourse, communicative strategies, communicative tactics, conviction.*

Дискурсивна взаємодія в ході судового засідання привертає увагу лінгвістів, що працюють у сфері мовної прагматики з певних причин [1: 37–38].

По-перше, при досить твердій регламентації судового дискурсу мовцю доводиться виконувати цілу низку завдань, пов'язаних із вибором стратегій мовленнєвої поведінки, що в умовах змагальності на судовому процесі додає особливих рис мовленнєвій взаємодії.

По-друге, багато в чому саме мовленнєва взаємодія, ураховуючи юридичні функції суду, її результат впливають на характер рішень, що виносяться судом, і вимагають від суб'єктів судового процесу особливого виду комунікативної компетенції, до якої базовим елементом входять прагматичні пресупозиції, пов'язані з знанням правил судового дискурсу.

По-третє, змагальність мовної взаємодії, її екстремальність (зіткнення інтересів) вимагає від комунікантів умінь як стратегічного планування, так і навичок оперативної оцінки ситуації і прийняття рішень.

Вищезазначене зумовлює **актуальність** даного дослідження, яка ґрунтується на потребі вивчення особливості функціонування мови у сферах людської діяльності, особливо у судовій.

Наукова новизна полягає в тому, що дана робота є спробою здійснення системного комплексного аналізу стратегії та тактик, що застосовують учасники судового дискурсу з метою переконати аудиторію в правомірності своєї думки.

Матеріалом дослідження слугували аудіозаписи американських та українських судових процесів; загальний час реалізації мовлення — 8 годин.

Щоб зрозуміти, як комуніканти будують свої дискурсивні стратегії під час розгляду судової справи, необхідно визначитись, що варто розуміти під терміном “комунікативна стратегія”. Так, на думку О. О. Селіванової, **комунікативна стратегія** — це складник евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керуванням із метою досягнення кооперативного результату, ефективності. Конкретним підпорядкованим комунікативній стратегії способом реалізації інтенційної програми дискурсу виступає комунікативна тактика. Вона має динамічний характер, що забезпечує оперативне реагування на ситуацію і ґрунтується на мовленнєвих уміннях, комунікативній компетенції [2: 239–240].

Однак у даній роботі поняття “**комунікативна стратегія**” розглядається як правила і послідовність комунікативних дій, яких дотримується адресант для досягнення певної комунікативної мети.

Тактика — це певна лінія поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, спрямованої на одержання бажаного ефекту чи запобігання небажаному ефекту [3: 120].

Використання професійними учасниками судового процесу різноманітних тактик і стратегій вивчалось багатьма лінгвістами (П. Сергєйч, І. А. Зюбіна, Н. В. Варнавських, С. І. Поварнін, М. Ф. Резуненко та ін.). Цікавим є підхід вивчення судово-процесуального дискурсу з позицій дискурсивно-рольових статусів в аспекті стратегічних і тактичних переваг юристів, описаний у дисертаційному дослідженні М. Ф. Резуненко. Як зазначає дослідниця, стратегії в судовій діяльності професійних учасників процесу визначають тактики, спрямовані на досягнення цілей у судовому змаганні шляхом використання придатних засобів, що перебувають у їхньому арсеналі. Зрештою тактика й стратегія втілюються в установленні об’єктивної істини в справі, одержанні достовірного знання про обставини справи й прийнятті на цій основі судом правильного рішення.

Отже, М. Ф. Резуненко виокремлює такі стратегії та простежує кореляцію між стратегіями і тактиками мовної поведінки юристів у судовому дискурсі [4: 18–20]: стратегія проходження регламенту судового розгляду; стратегії одержання достовірних свідчень; стратегії оптимізації процесу допиту; стратегії затягування розгляду справи; стратегія оперативного контролю; стратегії схилення до зізнання і викриття в неправді; стратегія контрольного підтвердження свідчень; стратегії навіювання; стратегії впливу; стратегія переконання; стратегія правомірного ведення судового процесу; стратегії оптимального режиму ведення допиту; бойова стратегія; стратегії формування картини правопорушення.

Необхідно відзначити, що більшість тактик, наведених М. Ф. Резуненко, спрямовано на реалізацію саме стратегій, що є, власне кажучи, ключовими для судового процесу: стратегії одержання достовірних свідчень, стратегії оптимізації процесу допиту, стратегії схилення до визнання і викриття в неправді, стратегії переконання, стратегії правомірного ведення судового процесу, а також стратегії оптимального режиму ведення допиту. Одна тактика може використовуватися учасниками судового процесу з різною стратегічною метою. Так, тактика провокації, яка використовується суддею, спрямована на реалізацію стратегії схилення до визнання і викриття в

неправді. Тим часом використана державним обвинувачем тактика провокації підпорядковується стратегії одержання достовірних свідчень. Водночас тактика провокації в мовленні адвоката реалізує бойову стратегію [5: 21–23].

Вищезгадане справедливе і для тактики нагадування вже наданих раніше свідчень, якщо суддя використовує таку тактику для викриття в неправді (стратегія схилення до визнання і викриття в неправді), то державний обвинувач прагне реалізувати стратегію оптимізації процесу допиту.

Крім того, до тактик, які реалізують різні стратегії, належать: тактика атаки запитаннями (державний обвинувач реалізує стратегію оптимізації процесу допиту, адвокат — бойову стратегію); тактика докору (суддя націлений на здійснення стратегії оптимізації процесу допиту, адвокат — на реалізацію стратегії переконання); тактика наполягання на пригадуванні (державний обвинувач здійснює стратегію одержання достовірних показань, адвокат — стратегію впливу).

Варто додати до сказаного, що одна тактика може підкорятися декільком стратегіям: наприклад, тактика перебивання нерелевантного мовлення допитуваного може реалізовувати як стратегію оптимізації процесу допиту, так і стратегію одержання достовірних свідчень; превентивна тактика попередження допитуваного може бути спрямована на реалізацію стратегії проходження регламенту судового розгляду і стратегії одержання достовірних свідчень.

Основні інституціонально обумовлені тактики суддів спрямовано на реалізацію стратегій, здійснення загального контролю над проведенням судового засідання, а також на оголошення вердикту.

Індивідуально-особистісні тактики суддів виявляються в манері ведення засідання, ігноруванні абсолютно нерелевантного мовлення учасника процесу, підкресленні некомпетентності допитуваного, використанні ліричних відступів, провокаційних запитань, реплік з імпліцитною інформацією, психологічного впливу.

Основні інституціонально обумовлені тактики державних обвинувачів реалізують стратегії, спрямовані на одержання достовірних показань від учасників процесу, а також на доказ винності обвинуваченого/підсудного.

Індивідуально-особистісні тактики державних обвинувачів виражаються в манері ведення допиту, зокрема в манері здійснення перебивання і наполягання на пригадуванні, у використанні зайвих науково-подібних висловів, оцінної лексики, невербальних дій, використанні

провокаційних/навідних запитань, відмові нагадувати обставини правопорушення, а також міри динамічності ведення допиту.

Інституціонально обумовлені тактики адвоката підкоряються стратегіям, націленим на доказ невинності свого підзахисного.

Індивідуально-особистісними стратегіями адвоката є зятягування процесу, нагнітання напруженого психологічного клімату, прагнення навіяти певну точку зору, що виражається в тактиках використання некоректних прийомів і психологічного тиску.

Отже, комунікативна стратегія відрізняється гнучкістю і динамічною, тому що в ході спілкування в процесі судового засідання вона зазнає постійного корегування, безпосередньо залежить від мовленневих дій опонента і від постійно змінюваного контексту судового дискурсу, а щодо тактики ведення справи в суді — це чітко фіксовані у своїй послідовності способи поведінки в судовому дискурсі, які орієнтовані на досягнення конкретних завдань, що є ланками реалізації єдиної стратегічної мети.

Слід визначити, що дослідження судового дискурсу показали, що в даній сфері активно використовується положення про те, що для більшості мовленневих актів до складу їх конститутивних правил входить певне співвідношення соціальних позицій комунікантів. До мовленневих дій подібного роду належать вимоги, прохання, поради, пропозиції і т. ін. Такі мовленневі акти позиціонують певним чином і відправника, і одержувача повідомлень [6: 10–11]. Їх наявність у письмовому або усному мовленні є характерною рисою судового дискурсу, якому надається особлива увага в напрямі, що визначається як “критичний аналіз дискурсу”. На думку його представників (Н. Фейрклау, Р. Фоулер, Т. ван Дейк), директивні мовленневі акти можуть слугувати показниками відносин соціальної нерівності і субординації комунікантів, причому конкретне їх формулювання варіюється залежно від ієрархічних позицій учасників інтеракції.

Часто в судовому дискурсі висловлювання переконання актуалізуються окремими учасниками комунікації. Ці актуалізації охоплюють весь досвід особистого й заочного спілкування комунікантів. Актуалізоване мовцем, модальне значення переконання — це складний продукт, в утворенні і функціонуванні якого беруть участь усі учасники комунікації, безпосередній ситуативний контекст висловлення, соціальне і мовне середовище, до якого належать комуніканти. Тут треба зауважити, що хоча адресат у всіх випадках сам ухвалює рішення про здійснення або нездійснення дії, адресант може з метою по-

силення дії на адресата — потенційного виконавця дії — використувати різні види мотивації (загрозу, переконання, прохання і т. ін.), які, на думку адресанта, можуть сприяти зростанню ілокутивної сили висловлення.

Отже, мовленнєві акти переконання — це специфічні типи мовленнєвих утворень, що відрізняються від інших різновидів висловлень своєю специфічною інтенцією — волевиявленням мовця, щоб відбулася/не відбувалася певна дія.

Варто зазначити, що різні мовленнєві акти не існують самі по собі, а поєднуються в сусідніх висловленнях, у тексті. Наприклад, текст судового публічного мовлення (вербальний і невербальний його компоненти) може виконувати різні функції, поєднуючи в собі асертиви (інформація про деталі вчиненого вбивства і згадка про мотиви злочину), експресиви (передача психологічного стану судового риторика шляхом демонстрації співчуття до родичів потерпілого) та інші мовленнєві акти. При цьому прагматичним фокусом судового публічного мовлення завжди є переконання, яке спонукає учасників судового процесу до здійснення певної дії, вигідної оратору.

Аналіз конкретних інтеракцій у судовому дискурсі дає підстави стверджувати, що процес спілкування значно складніший, ніж простий обмін його учасниками мовленнєвими актами. У реальній комунікації окремі мовленнєві акти пов'язані між собою, “перетікають” один в іншого, формуючи мовленнєвий жанр судового дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации : краткий курс / В. Б. Кашкин. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Аст : Восток—Запад, 2007. — 256 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
3. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : підручник / Ф. С. Бацевич. — К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. — 344 с.
4. Попова Л. Е. Юридический дискурс как объект интерпретаций (семантический и прагматический аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Л. Е. Попова. — М., 2005. — 166 с.
5. Dershowitz A. M. The Best Defense / A. M. Dershowitz. — 1st ed. — New York, NY : Vintage, 1983. — 464 p.
6. Рогожа В. Г. Засоби вираження вольової модальності в текстах кодексів України : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / В. Г. Рогожа. — К., 2005. — 24 с.

Стаття надійшла до редакції 24.03.14